

İLK İSLÂM ÂLİMLERİNE GÖRE MEGAZÎ İLE HADİS ARASINDAKİ İLİŞKİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN MAGHAZI AND HADITH IN EARLY ISLAMIC SCHOLARSHIP

KEVSER ÖZDOĞAN

Araştırma Görevlisi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi
Res. Asst., Atatürk University, Divinity Faculty, Department of History of Islam

k.ozdogan@atauni.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9754-6613>

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Type
Çeviri Makalesi	Translation Article
Geliş Tarihi	Received
1 Mart 2019	1 March 2019
Kabul Tarihi	Accepted
11 Ekim 2019	11 October 2019
Yayın Tarihi	Published
30 Aralık 2019	30 December 2019
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Aralık	December
Doi	
https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.534401	

ATIF/CITE AS

Özdoğan, Kevser, "İlk İslâm Âlimlerine Göre Megazî İle Hadis Arasındaki İlişki- The Relationship Between Maghazi and Hadith in Early Islamic Scholarship", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of Divinity Faculty of Hitit University*, 36 (Aralık-December 2019): 683-705.

İNTİHAL/PLAGIARISM

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

<http://dergipark.gov.tr/hititilahiyat>

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Journal of Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey. All rights reserved.

İlk İslâm Âlimlerine Göre Megâzî ile Hadis Arasındaki İlişki¹ The Relationship between Maghazi and Hadith in Early Islamic Scholarship

Abstract

The relationship between the traditional biographical material on Muhammad (maghazi- or sîra-material) and the narrations of his words and deeds (hadith-material) has long been debated in Islamic studies. While some scholars have argued that the biographical material is fundamentally hadith material arranged chronologically, others have argued the opposite: that hadith material originally consists of narrative reports about the life of Muhammad which were later deprived of their historical context to produce normative texts. This article argues that both views are untenable and that maghazi and hadith emerged as separate fields; each influenced the other but they preserved their distinctive features. While traditions that originated and were shaped in one field were sometimes transferred to the other, the transfer of traditions from one field to the other apparently did not as a rule involve any deliberate changes to the text.

Keywords: History of Islam, Biography of the Prophet Muhammad, Early Islamic fields of learning, Historiography, maghazi, hadith, sîra, Early Islamic literature.

Öz

[Hz.] Muhammed'in hayatını anlatan biyografi malzemesi (megâzî -veya sîre- malzemesi) ile söz ve fiillerinin anlatımı (hadis malzemesi) arasındaki ilişki İslâm araştırmalarında uzun zamandır tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılar, biyografi malzemelerinin temelde hadisin kronolojik düzenlenmesiyle oluştuğunu iddia ederken, diğerleri tam tersini, hadis malzemesinin, aslında normatif metinler üretmek için tarihi bağlamından soyutlanan [Hz.] Muhammed'in hayatı hakkındaki anlatımlardan türediğini iddia etmişlerdir. Bu makale, iki görüşün de savunulamaz olduğunu ve megâzî ile hadisin ayrı alanlar olarak ortaya çıktığını, birbirlerini etkilediklerini fakat kendine özgü niteliklerini koruduklarını iddia eder. Bir alanda ortaya çıkan ve şekillenen rivayetler bazen diğerine aktarılır. Bir alandan diğerine rivayetlerin aktarımı,

¹ Bu makale, Andreas Görke, "The Relationship Between *Maghâzî* and *Hadith* in Early Islamic Scholarship", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 74/2 (2011): 171-185'in tercümesidir. Köşeli parantez içindeki [Hz.] ifadesi ile kaynakça bölümü metne tarafımızdan eklenmiştir.

görünüşe göre, çoğunlukla metinde herhangi bir kasıtlı değişikliğin yapılmış olduğu anlamına gelmez.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Peygamber Muhammed'in biyografisi, İlk İslâmî ilim alanları, Tarihyazıcılığı, Megâzî, Hadis, Sîre, İlk İslamî literatür.

Bir tarafta sîre veya megâzî diğer tarafta hadis alanlarının birbiriyle yakın ilişkisi olduğu ve birlikte ele alınması gerektiği İslâmî çalışmalarda yaygın bir kanıdır.² Her iki alanın içerik, şekil ve nakil açısından çok fazla benzer yönünün bulunduğu açıkken, onların ilişkisinin doğası tartışma konusu olarak kalmaktadır. Bu makale, her iki alanın ilk gelişim tartışmalarına, onların ayırıcı özelliklerine ve karşılıklı etkileşimlerine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Birbiri yerine kullanılabilsin ya da kullanılamasın, kaynaklar sîre, siyer ve megâzî gibi farklı terimler kullanmasına rağmen, karışıklığı önlemek için, [Hz.] Peygamber'in hayatını çalışmamız boyunca *megâzî* terimi ile ifade edeceğiz.³ [Hz.] Peygamber'in biyografisine dair malzemenin megâzî veya sîre olarak isimlendirilip isimlendirilmemesi amacımız açısından küçük bir öneme sahiptir.

XX. yüzyılda megâzî ile hadis arasındaki ilişkiye dair tamamen farklı iki görüş ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre, megâzî malzemesi basitçe, tefsir ve hukuk ile ilgili hadislerin kronolojik olarak düzenlenmesidir. Bu görüş Henri Lammens tarafından ileri sürülmüş⁴ ve en azından bir ölçüde C. H. Bec-

² Mesela bk. Meir J. Kister, "The Sîrah literature", *The Cambridge History of Arabic Literature Arabic Literature to the End of the Umayyad Period*, ed. A.F.L. Beeston v.d.ğr. (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 352: "Sîre literatürünün gelişimi hadis nakliyle yakından ilişkilidir ve hadislerle bağlantılı incelenmelidir." Marco Schöller (*Exegetisches Denken und Prophetenbiographie Eine quellenkritische Analyse der Sira-Uberlieferung zu Muhammads Konflikt mit den Juden* (Wiesbaden: Harrassowitz 1998, 5)) sîre rivayetlerinin İslam hukuk düşüncesinin (fıkıh) başlangıcını ve isnad'ın ortaya çıkışını dikkate almadan çalışılmayacağını iddia eder. Josef Horowitz, "Alter und Ursprung des Isnâd", *Der Islam* 8 (1908): 39-47, 39 v.d.ğr., Biçim ve içerikle ilgili her iki alan arasındaki yakın ilişkiye işaret eder ve sîre eserleri ve hadis külliyatında yer verilen malzemelerin temelde aynı olduğunu fakat farklı kriterlere göre düzenlendiğini iddia eder.

³ Megâzî ve sîre'nin farklı kullanımları hakkında bir tartışma için, bk. Martin Hinds, "Maghâzî and 'Sîra' in early Islamic scholarship", *La vie du prophète Mahomet Colloque de Strasbourg*, ed. Toufic Fahd, (Paris: 1983), 57-66; karşılaştırınız Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (Leiden: 1967/2000), 1: 251, 275; Maher Jarrar, *Die Prophetenbiographie im islamischen Spanien Ein Beitrag zur Überlieferungs- und Redaktionsgeschichte* (Frankfurt am Main: 1989), 1-43.

⁴ Mesela bk. Henri Lammens, "Qoran et tradition, comment fut composée la vie de Mahomed", *Recherches de Science Religieuse* 1 (1910): 27-51.

ker tarafından devam ettirilmiştir.⁵ Becker, Lammens'in görüşünü şöyle özetlemektedir: Hadise göre daha ayrıntılı ve meşhur anlatılarıyla sîre, bağımsız bir tarih kaynağı değildir. Sadece hadis malzemesinin, biyografik açıdan düzenlenmiş halidir. Ama bireysel hadisler, ya Kur'ân'daki imaların/kapalı ifadelerin ya da daha sonra ortaya çıkan inanca dayalı hukuki eğilimden üretilen ayrıntılı açıklamalardır. (...) Döneme ait tarih malzemesi, çok yetersiz olduğundan Kur'ânî ifadeler alınarak genişletilmiştir. İlk ve en önemlisi ise, zaten mevcut olan inanç ve hukukla ilgili hadislerin toplanmasıyla ve kronolojik olarak düzenlenmesiyle *Sîre* ortaya çıkmıştır.⁶

Dolayısıyla bu görüşe göre, tefsir ve hukukla ilgili hadisler, megâzî rivayetlerinde kullanılmadan önce vardı ve megâzî malzemesi, tefsir ve hukuk hadislerinden türemiştir. Görebildiğim kadarıyla bu görüş, bugün neredeyse sadece tefsir rivayetleriyle ve çok daha az ölçüde de hukuki rivayetlerle ilgili yaygındır.⁷

Diğer görüşe göre ise, gelişim tam tersi yöndedir: megâzî malzemesi daha eski idi ve megâzî rivayetleri tarihi ortam ve bağlamlarından soyutlanarak, hukuki ve teolojik yönleri azaltılarak normatif hadis rivayeti olarak kullanılmıştır. Megâzîden hadise doğru olan bu gelişim, geniş yapıli anlatıdan kısa ahlaki hikâyelere (exemplum) doğru bir gelişim olduğunu gözleyen John Wansbrough tarafından ileri sürülmüştür.⁸ John Wansbrough, "Anlatıdan ahlaki hikâyelere doğru geçişi, ilk Müslüman edebiyatının sîre ve sünnet ile efsanevi ve normatif kullanımları (Geistesbeschäftigungen) arasındaki biçimsel farklılıkları mükemmel şekilde ortaya koyduğu sonucuna vardı.⁹ Ayrıca o, tarihsel olarak ifade edilen *sîre-megâzî* literatüründen, mükemmelleştirilen ve bu yüzden tarihi boyuttan soyutlanan *sünnet-hadis* literatürüne doğru bir konuyu takip etmenin mümkün olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Wansbrough'un, [Hz.] Muhammed'in biyografisinin, O'nun hukuki konulardaki otoritesinden önce geldiği temel iddiası, burada bizim konumuz değildir. Fakat Wansbrough,

⁵ Carl Heinrich Becker, "Prinzipielles zu Lammens' Sîrastudien", *Der Islam* 4 (1913): 263-9.

⁶ Becker, "Prinzipielles zu Lammens' Sîrastudien", 262; çevirisi şudur: W. Montgomery Watt, "The materials used by Ibn İshâq", *Historians of the Middle East*, ed. Bernard Lewis and Peter Malcolm Holt (London: 1962), 23-34, 23.

⁷ Mesela bk. Patricia Crone, *Meccan Trade and the Rise of Islam* (Oxford: Blackwell, 1987), 214 v.dğr.: "Anlaşılan tarihi rivayetlerin çoğunun, aslında tefsir kökenli olmasına alışılmış olmalıdır"; Schöller, *Exegetisches Denken*, 128-33.

⁸ John Wansbrough, *The Sectarian Milieu Content and Composition of Islamic Salvation History* (Oxford: 1978), 77.

⁹ Wansbrough, *The Sectarian Milieu*, 78.

¹⁰ Wansbrough, *The Sectarian Milieu*, 87.

bu gelişmenin sadece hadis çalışmalarında gözlenebileceğini iddia etmiştir.¹¹ Benzer bir görüş, hadis literatürünü tarihi bağlamından çıkarmayı ve bunun yerine belli bir zamana ait olmayan, evrensel olarak geçerli ifadeler oluşturmayı amaçladığını gözleyen Tilman Nagel tarafından da iddia edilmiştir.¹² Martin Hinds genelde, Wansbrough'un görüşüne katılıyor gibi görünür fakat gelişimin, daha çok siyer aracılığıyla "megâzîden sünnete ve daha sonra da şîreye" doğru olduğunu kabul etmektedir.¹³

İki görüşte rivayetlerin bir alandan neş'et ettiğini, daha sonra diğerine dönüştüğünü ve süreç içerisinde yeniden şekillendiğini iddia eder. Bu iddiaların doğru olması muhtemel gibi görünmesine rağmen kanıtlamak zordur. Rivayetlerin değişmez olmadığı ve aktarım esnasında önemli değişikliklere uğradığı uzun zamandır bilinmektedir. Bu süreç, aynı rivayetin birkaç versiyonunun karşılaştırılmasıyla kolayca gösterilebilir.¹⁴ Asıl zorluk ise, farklı literatür türlerinde yer alan bir rivayetin, kaynağının neresi olduğunu tespit etmektir. Eğer bir alandaki bir rivayetin kaynağı ve daha sonra bu rivayeti diğer alandakilerin kullandığı gösterilebilirse, bu tarz nakilleri etkileyen işleyişe dair önemli bir bakış açısı kazanabiliriz.

Söz konusu malzemeye göz atmak megâzî ve hadis arasındaki ilişkiye dair bütün fikirlerin, sadece malzemenin bir kısmına uygulanabileceğini bize gösterir. Hadis eserlerinde, megâzî eserleriyle benzer olmayan çok sayıda rivayet vardır. Ritüel/ibadet içerikli malzemenin büyük kısmı buna örnek verilebilir. Diğer taraftan megâzî kitapları, hadis eserlerine göre daha geniş bir içeriğe sahiptir. Megâzî, hadis eserlerinde yer alan rivayetlerin bazılarını isnadlarıyla birlikte vermek dışında Kur'ân'dan alıntılara, şiihlere, farklı olaylarda yer alan kişilerin listelerine, (tarihi değeri burada tartışılmayacak) birkaç belgeye, yorumlara ve diğer malzemeyi tanıtan ifadelere yer verir.¹⁵ Bu

¹¹ Wansbrough, *The Sectarian Milieu*, 76-8 ve aşağıya bakınız.

¹² Tilman Nagel, "Hadît-oder: Die Vernichtung der Geschichte", XXV. *Deutscher Orientalistentag vom 8-13.4.1991 in München Vorträge* (Stuttgart: 1994), 118- 28, 126 v.dğr.

¹³ Hinds, "'Maghâzî' and 'Sîra' in early Islamic scholarship", 63; M. Hinds, "al-Maghâzî", *EI2*, 5: 1161-4.

¹⁴ Andreas Görke, "Eschatology, history and the common link: a study in methodology", *Method and Theory in the Study of Islamic Origins*, ed. Herbert Berg, (Leiden ve Boston: Brill, 2003), 179-208, 182, genellikle nakil esnasında meydana gelen değişikliklere genel bir bakış için karşılaştırınız.

¹⁵ Megâzî eserlerinde bulunan farklı malzeme türlerinin bir sınıflandırılması için karşılaştırınız Watt, "The materials", 24-31; Watt, "The reliability of Ibn-Ishâq's sources", *La Vie du prophète Mahomet Colloque de Strasbourg (octobre 1980)* (Paris: 1983), 31-43; Wim Raven, "Sîra", *EI2*, 9: 660-3, 662 v.dğr.; ayrıca bk. Stefan Leder, "The literary use of the Khabar: a basic form of historical writing", *The Byzantine and Early Islamic Near East, I: Problems in the Literary Source*

son zikredilen malzeme türünün hiçbiri, hadis eserlerinin herhangi birinde bulunmamaktadır.

Megâzî çalışmalarındaki malzeme çeşitliliğine baktığımızda, elbette ki mevcut kaynaklara son derecede bağlıdır fakat farklı malzeme türlerinin, ilk dönem megâzî rivayetlerinde etkili olduğuna ve megâzî literatürünün kendine özgü olduğuna dair emareler mevcuttur. Mesela pek çok ilk megâzî âliminin, çalışmalarına şiirleri dahil ettikleri söylenebilir.¹⁶ Şiir kullandığı veya şiir sevdiği söylenen megâzî âlimleri şunlardır: Eban b. Osman,¹⁷ Urve b. Zübeyr,¹⁸ Vehb b. Münebbih,¹⁹ Abdullah b. Ebî Bekir,²⁰ Zührî²¹ ve tabii ki de İbn İshak, Vâkîdî ve daha az ölçüde İbn Sa'd.²² Bunun gibi, ilk megâzî uzmanlarından bazılarında bulunduğu söylenen olaylara iştirak edenlerin listelerine²³ ve bazılarının eserlerinde yer verdiği [Hz.] Peygamber'in mektupları gibi belgelerine de rastlanabilir.²⁴ Böylece İbn İshak, Vâkîdî ve diğerlerinin çalışmalarında bulunduğu gibi, muhtemelen ilk megâzî uzmanları aynı konu hakkındaki farklı malzeme türlerini toplamışlardır.

Megâzî ile hadis eserlerinde bulunan malzeme arasındaki gerçek keşme alanını belirlemek önemli olabilir fakat buradaki konumuz bu değildir. Amacımızı gerçekleştirmek için hem megâzî hem de hadis eserlerindeki malzeme odaklanacağız.

Muhaddis ve megâzî âlimlerinin farklı amaçları göz önünde bulundurulursa, malzemeyi farklı olarak ele almaları beklenir. Muhaddisler ilk olarak rivayetin nakliyle, belli standartlara göre malzemenin korunmasıyla ve hukuki veya dini geleneklere uyumluluğuyla ilgilenir. Onlar, belli ravilerin ve

Material, ed. L. Conrad ve A. Cameron, (Princeton: The Darwin Press, 1992), 277-315, 309 v.dğr.

¹⁶ Karşılaştırınız Kister, "The Sîrah literature", 357-61; James T. Monroe, "The poetry of the Sîrah literature", *The Cambridge History of Arabic Literature Arabic Literature to the End of the Umayyad Period*, ed. A.F.L. Beeston v.dğr. (Cambridge: 1983), 368-73.

¹⁷ Horovitz, *The Earliest Biographies of the Prophet and their Authors* (Princeton: Darwin Press, 2002), 14.

¹⁸ Horovitz, *The Earliest Biographies*, 27-9.

¹⁹ Horovitz, *The Earliest Biographies*, 39; Raif Georges Khoury, *Wahb b. Munabbih Teil 1: Der Heidelberger Papyrus PSR Heid Arab 23. Leben und Werk des Dichters* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1972), 144, 146, 148.

²⁰ Horovitz, *The Earliest Biographies*, 44 v.dğr.

²¹ Horovitz, *The Earliest Biographies*, 66.

²² Horovitz, *The Earliest Biographies*, 122.

²³ Mesela Şurahbil b. Sa'd ve Musa b. Ukbe (karşılaştırınız Horovitz, *The Earliest Biographies*, 30, 70)

²⁴ Mesela Urve b. Zübeyr, Abdullah b. Ebî Bekir ve Musa b. Ukbe (karşılaştırınız Horovitz, *The Earliest Biographies*, 27, 44, 71, 87).

sened zincirlerinin güvenilirliği, bazı rivayetlerin az ya da çok güvenilir olup olmadığı veya hukuki bağlayıcılığının bulunup bulunmadığı, bazı rivayetlerin tam ifadesi ve bir hikâyenin asıl anlatıcısının kim olduğu hakkında uzman kabul edilirler.

Diğer taraftan megâzî âlimleri, [Hz.] Muhammed'in hayatının devamlı ve kolay anlaşılabilir bir anlatımını oluşturmakla ilgilendiler. Bunu gerçekleştirmek için onlar, farklı rivayetler arasında bağlantı ve nedensellik kurmak zorundaydılar. Gördüğümüz kadarıyla onlar da malzemenin farklı türlerini kullandılar. Onlar kullandıkları malzemenin güvenilirliği sorunuyla değil ama rivayetin bağlamıyla ilgili uzman kabul edildiler. Megâzî âlimleri bir olayın ne zaman meydana geldiğini, sebeplerini ve diğer olaydan önce olup olmadığını biliyordu (en azından bildikleri kabul edildi). Ayrıca onlar, insanların müdahil olduğu şeyler üzerine uzmandı: belli bir olayda kimin bulunduğunu, bir savaşa kaç kişinin katıldığını, bir kişinin savaşa katılıp katılmadığını, Muhacir'den mi yoksa Ensar'dan mı olduğunu, belli bir olaydan önce veya sonra vefat edip etmediğini- tek bir hadisten türemeyen ve sadece hadislere dayanarak aktarılamayan bilgileri biliyorlardı.

Megâzî uzmanlarının, malzemelerinden kolay anlaşılır bir anlatıyı elde etmek için, haber kaynaklarını vermekten kaçınmaları neredeyse zorunluymuş ve Urve b. Zübeyr (ö. 93 veya 94), Said b. Müseyyeb (ö. 94), İbn Şihab ez-Zührî (ö. 125) gibi megâzî hakkındaki en eski uzmanların, eserlerinde rivayetlerin kaynaklarını belirtmeksizin verdiklerini görürüz. Bu malzemenin ele alınması, hadisin değil ama kesinlikle megâzî alanının geriye doğru köklerini takip etme imkanı verir. Bu yöntem temelde, -birkaçının ismini vermek gerekirse- Vahyin başlangıcı, Hicret, Bedir ve Uhud savaşları, Hudeybiye antlaşması, Mekke'nin fethi gibi daha çok [Hz.] Muhammed'in hayatındaki önemli olayların tam bir anlatımını içeren uzun rivayetlere uygulanır. Bu olaylarla ilgili uzun rivayetler, genellikle uyumlu bir anlatı meydana getirmeyi sağlayan birkaç parçadan oluşur. Farklı ve bağımsız birimlerden oluşan bu rivayetleri, anlatının farklı versiyonlarında görebiliriz, bu birimler sık sık farklı bir düzende yer alırlar, bazen de farklı bağlamlarda ortaya çıkarlar.²⁵ Bu hikâyeler, sık sık hem Müslümanların hem de Mekkelilerin karargahlarında söylenen ve olan şeyleri bilen bir anlatıcıyı gerekli kılar. Örneğin Urve b. Zübeyr'in Hudeybiye aktarımı, Müslümanlar ve Mekke'deki Kureyşliler'in (elçileri [Hz.] Muhammed'in yanından döndüğü zaman) aralarındaki tartışmalar doğrudan anlatımla verilir. Daha sonra bu anlatımda, Ebu Basîr ve onun iki arka-

²⁵ Karşılaştığımız Andreas Görke-Gregor Schoeler, *Die ältesten Berichte über das Leben Muhammads: Das Korpus 'Urwa ibn az-Zubair* (Princeton: The Darwin Press, 2008), 266 v.dğr.

daşı arasındaki konuşma, kendi ağzlarından verilir.²⁶ Özellikle doğrudan bir konuşma aktarıldığında, ilk anlatıcının anlattığı şeye şahit olmasını zorunlu kılan kurallar gereği,²⁷ böyle her şeyi bilen bir anlatıcı hadiste olmamalıdır.²⁸ Bunların gerçekten görgü tanığının bilgisine dayanıp dayanmadığı veya bunun sadece edebî bir gelenek olup olmadığı konumuzla ilgili değildir. Her hâlükârda, asıl anlatıcının anlatması mümkün olmayan sahne diyaloglarını vermesi kurallara aykırıdır. Bu hikâyeler de, hadis şartlarını sağlamadığı için ahbâr kabul edilmişlerdir.²⁹ Genelde ahbârın yazınsal düzeni hadisten çok farklı değildir fakat ahbâr, hadise özgü alanlar dışında ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Ahbâr da, anlatıcının anlatıda bulunmama özelliği önemli bir farklılıktır.³⁰ Bu genellikle uzun anlatılarda görülen bir durumdur fakat hadiste bu durum geçerli değildir.

Bu karmaşık anlatıların çoğu, farklı haber kaynaklarının ve birleştirilmiş rivayetlerin oluşturduğu ilk anlatılara dayandırılır. Birleştirilmiş rivayet, en az İbn İshak ve Vâkıdî zamanından beri İslâm tarihçilerinin kullandıkları genel bir özelliktir. Tarih rivayeti, farklı anlatıların tek bir rivayette birleştirilmesinden meydana gelir. Genellikle İbn Şihab ez-Zühri (ö.124/742)'nin birleştirilmiş rivayet yöntemini kullandığı düşünülür.³¹ Bu yöntemi İbn Şihab ez-Zühri'ye atfetme, onun ortak senedleri kullanması ile temellendirilmiş

²⁶ Mesela bk. Buhârî, "Şurû't", 15.

²⁷ Karşılaştırınız Sebastian Günther, "Fictional narration and imagination within an authoritative framework. Towards a new understanding of Hadîth", *Story-Telling in the Framework of Non-Fictional Arabic Literature*, ed. Stefan Leder (Wiesbaden: Harrassowitz, 1998), 433-71, 440 v.d.ğr., 464 v.d.ğr.

²⁸ Karşılaştırınız Daniel Beaumont, "Hard-boiled: narrative discourse in early Muslim traditions", *Studia Islamica* 83 (1996): 5-31, 10, 18, 23.

²⁹ Hadis ve haber arasındaki ayrım, Müslüman gelenekçiler arasında tartışmalıydı ve bu birçok âlim arasında devam etmekteydi. Hadis ve haber arasındaki ilişki hakkında farklı görüşler için, karşılaştırınız Pierre Larcher, "Le mot de hadîth vu par un linguiste", *Das Prophetenhadîth: Dimensionen einer islamischen Literaturgattung*, ed. Tilman Nagel- Claude Gilliot (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005), 7-13, 12 v.d.ğr.; Ella Landau-Tasseron, "Sayf Ibn 'Umar in medieval and modern scholarship", *Der Islam* 67 (1990): 1-16, 6-9; Muhammad Qasim Zaman, "Maghâzî and the muhaddithûn: reconsidering the treatment of 'historical' materials in early collection of hadîth", *IJMES* 28 (1996): 1-18; Rizwi S. Faizer, "The issue of authenticity regarding the traditions of al-Wâqidî as established in his *Kitâb al-Maghâzî*", *JNES* 58 (1999): 97- 106, 100; Beaumont, "Hard-boiled", 26 v.d.ğr.

³⁰ Günther, "Fictional narration", 464; Leder, "The literary use of the *Khabar*", 307.

³¹ Mesela Hamilton A. R. Gibb, "Ta'rikh", *Enzyklopaedie des Islam Geographisches ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedansichen Völker*, (Leiden: Brill, 1938), Ergänzungsband: 249-63, 251; 'Abd al-'Azîz al-Dürî, *The Rise of Historical Writing among the Arabs*, ed. ve trc. Lawrence I. Conrad (Princeton: Princeton University Press, 1983), 29; Michael Lecker, "Wâqidî's account on the status of the Jews of Medina: a study of a combined report", *JNES* 54 (1995): 15-32, 19 v.d.ğr.

gibi görünmektedir.³² Fakat ilk megâzî uzmanları, çoğunlukla ortak isnadı kullanmamalarına rağmen onların farklı rivayetleri kolay anlaşılır bir rivayete dönüştürdüklerinin kanıtları mevcuttur. Megâzî rivayetlerinde bulunan farklı versiyonların karşılaştırılması, birleştirilmiş rivayet uygulamasının ilk megâzî uzmanları arasında yaygın olduğunu kanıtlayabilir.³³ Benzer bir uygulama, megâzî âlimlerine bir örnek teşkil ederek hizmet veren *eyyamü'l-arab*³⁴ alanında da gözlemlenebilir.

Başlangıçta bu rivayetler, herhangi bir isnad zikredilmeksizin verilmiş ve daha sonra muhtemelen hadisçilerin etkisiyle ortak isnad yöntemiyle aktarılmış gibi görünüyor. Örneğin Şurahbil b. Sa'd, Urve b. Zübeyr, Zührî, Vehb b. Münebbih, Abdullah b. Ebî Bekir, Asım b. Ömer ve Musa b. Ukbe'nin hadislerinde görgü tanığına dayanan isnadsız anlatılar bulabiliriz. Ortak isnad kullanımı, Vâkîdî ile en üst seviyeye ulaşmıştır fakat İbn İshak'ın kitabında da ortak isnad kullanımına rastlanabilmektedir. Ortak isnadların ortaya çıkışı Musa b. Ukbe, Zührî ve hatta Urve b. Zübeyr'in rivayetlerinde de tespit edilebilir. Fakat bu müellifler, burada genel bir kuraldan ziyade istisna bir kullanım ortaya koymuş gibi görünmektedirler.

Ortak isnadlı veya isnadsız verilen bu uzun ve karmaşık anlatılar, hadisten değil ama tamamen megâzîden türemiş olabilir. Yine de bazı rivayetler, hadisin kendi hukuki çıkarımlarına göre, hadis eserlerinin bazen megâzî bazen de diğer bölümlerinde bulunabilmektedir.

Böylece bu rivayetler, aslında megâzî rivayetlerinin bir parçası olan malzemeyi muhaddislerin nasıl ele aldıklarını görmemize olanak tanır. Bir taraftan megâzî diğer taraftan hadis çalışmalarında aktarılan bu uzun anlatıların farklı versiyonları karşılaştırıldığında, bu uzun rivayetlerin bazen tamamının hadis eserlerinden alıntılandığı, bazen de sadece hukuki konularda kanıt gösterilirken sık sık aynı eserin farklı bölümlerinde sadece rivayetin bir kısmının alıntılanmasının kabul edilebilir bir uygulama olarak düşünüldüğü gözlemlenebilir.

Wansbrough, "ifk hadisi" olarak bilinen Âişe'ye iftira olayı üzerine yaptığı bir çalışmada, Buhârî'nin hadis eserinde bulunan versiyonun, İbn İshak tarafından kaydedilen temel anlatının sonradan yeniden işlenerek ortaya

³² Al-Dürî, *The Rise*, 29, 111; Horovitz, "Alter und Ursprung", 43.

³³ Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, 63, 68, 74-7, 90-1, 99.

³⁴ Geo Widengren, "Oral tradition and written literature among the Hebrews in the light of Arabic evidence, with special regard to prose narratives", *Acta Orientalia* 23 (1958): 201-62, 234-9.

çıkırtığını, rivayetin üç versiyonunun eleştirel analizine dayanarak iddia etmiştir. Wansbrough'a göre, hikâyenin "parabolik öz"ünün kısaltılmasının amacı sadece paradigmatikti.³⁵ Fakat metnin analizine ve rivayetin birçok versiyonunun senedlerine dayanarak Schoeler, İbn İshak'ın anlatımını inşa etmek için farklı rivayetleri birleştirmesine rağmen Buhârî'nin eserinde bulunan versiyonun, hikâyenin en eski haline çok yakın olduğunu gösterdi.³⁶ Dolayısıyla bu durumda, muhaddislerin ihtiyaçlarına uygun hale getirmek için hadisin, kasten yeniden şekillendirildiğinin bir işareti bulunmamaktadır.

İfk hadisinin, hem megâzî çalışmalarında hem de hadis külliyyatında bulunan versiyonları, [Hz.] Muhammed'in hayatı hakkında Urve b. Zübeyr'e dayanan uzun ve karmaşık anlatıların birkaçından birisidir. Bu hadislerin bazı versiyonları, diğerlerinden daha ayrıntılı ve süslü iken bazı versiyonları ise, diğerlerindeki eksik unsurları içerir. Fakat hadis eserlerinde örnek gösterilen varyantlar, başka bir yerde alıntılananlardan herhangi bir yöntem farklılığına sahip değildir: örneğin, kural gereği daha az isim içermezler veya yer isimlerini ihmal etmezler. Fakat gözlemleyebildiğimiz şey, megâzî çalışmalarında isnad zinciri verilebileceği gibi verilmemesi de söz konusu olabilirken, hadislerin genellikle tamamının isnadlarla donatıldığıdır.

Bu yüzden hadisçiler, eserlerine megâzî kökenli uzun anlatılardan türeyen malzemeyi alırken, onların kendi standartlarına en uygun versiyonları almaya çalıştıkları sonucuna varabiliriz. Ayrıca hadisçiler, rivayetin sadece bir kısmını alıntılama konusunda kendilerini özgür hissetmektedirler fakat prensip olarak, normatif metinler üretmek için rivayeti yeniden şekillendirmediler.

Daha kısa rivayetleri içeren anlatılar daha karmaşıktır: uzun anlatılar veya birleştirilmiş haberlerin aksine bu anlatılar, hadis standartlarına da uymaktadır. Bu durumda bir rivayetin nereden geldiğini ve diğer alanlarda nasıl kullanıldığını saptamak çok zorlaşmaktadır.

Aşağıda iki örnek olay tartışılacaktır. Birincisi, ihramlıyken av eti yemeye izin verilip verilmediğiyle ilgili bir rivayetin birkaç versiyonundan oluşur. Bu rivayetler, Nagel'in megâzî malzemesinin hadis alanına aktarılarken tarihi ortamlarından çıkarıldıkları iddiasının temelini oluşturmaktadır.³⁷

³⁵ Wansbrough, *The Sectarian Milieu*, 76-8.

³⁶ Gregor Schoeler, *Charakter und Authentie der muslimischen Überlieferung über das Leben Mohammeds* (Berlin and New York: de Gruyter, 1996), 142-3.

³⁷ Nagel, "Hadî - oder: Die Vernichtung der Geschichte", 127; Nagel, "Verstehen oder nachahmen? Grundtypen der muslimischen Erinnerung an Mohammed", *Jahrbuch des Historischen Kollegs* (2006): 73-94, 80-84.

İlk olarak, rivayetin genel bir versiyonu, akabinde ise Nagel'in görüşünün gelişimini vereceğim. Bu rivayetin bir versiyonu, Buhârî'nin *Sahih*'inde şu ifadelerle aktarılır: Abdullah b. Ebî Katâde el-Eslemî babası Ebu Katâde'nin şöyle dediğini nakleder:

“Bir gün ben Peygamber'in sahabilerinden bazılarıyla Mekke yolunda oturuyordum. Peygamber önümüzdeydi. Herkes ihramlıydı fakat ben değildim. Ben ayakkabılarımın tamiriyle meşgulken, onlar bir yaban eşeği gördüler. Onlar, bana yaban eşeği hakkında bir şey söylemediler fakat yaban eşeğini görmemi istediler. Sonra baktım ve yaban eşeğini gördüm. Bu yüzden ata yöneldim ve onu eyerledim ve üzerine bindim. Fakat kamçıyı ve mızrağı unuttum. Bu yüzden onlara “Kamçı ile mızrağı bana uzatın” dedim. Fakat onlar: “Hayır, vallahi biz herhangi bir şeyde sana yardım etmeyiz” dediler. Kızdım ve attan aşağı inip, onları aldım. Sonra ata yeniden bindim ve yaban eşeğinin üzerine koşturdum ve yaban eşeğini yakaladım. Sonra ölü olarak yaban eşeğini onlara getirdim. Onlar onun etinden alıp yediler. Fakat sonra kendileri ihrâmlı iken bu av etinden yemelerine izin olup olmadığı konusunda şüpheye düştüler. Biz yola devam ettik ve yaban eşeğinin ön bacağına sakladım. Rasulullah'a yetiştik ve ona bu durumu sorduk. O “Beraberinizde ondan bir şey var mı?” diye sordu. Ben olduğunu söyledim ve ona ön bacağı verdim. O, ihrâmlı olduğu halde onun tamamını yedi.”³⁸

Bu rivayetin ayrıntılarda farklılaşan birçok versiyonu vardır. Bazen [Hz.] Peygamber kendisi yemeden hacıların yemesine sadece izin verir, bazen yer isimleri verilir, bazı versiyonlarda da [Hz.] Peygamber, herhangi birisinin Ebû Katâde'yi yaban eşeğini avlaması için teşvik edip etmediğini veya talepte bulunup bulunmadığını sorar ve bu inkar edildikten sonra hacıların etten yemesine izin verir.³⁹

Bu detaylar, hikâyenin hukuki yönü için elbette önemlidir: İhram-lyken avlanmak yasak olmasına rağmen bu rivayet, ihramlının herhangi bir

³⁸ Buhârî, “Hibe”, 3.

³⁹ Mesela bk. Buhârî, “Ceza'üs-sayd”, 5; “Kitabü'l-Cihad”, 46, 88; “Et'ime”, 19; “Zebaih ve's-sayd”, 10, 11; Müslim, “Hac”, [bab no] 8; Nesâî, “Menasikü'l-Hac”, 78, 80, 81; “Kitabü's-sayd ve'z-zeba'ih”, 32; Ebû Dâvûd, “Menasik”, 42; Tirmizî, “Hac”, 25; İbn Mâce, “Menasik”, 93; Muvatta', “Hac”, [bab no] 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 296, 301, 302, 304, 305 v.dğr., 307, 308.

şekilde avlanmaya dahil olmadığı takdirde av eti yemesine izin veren bir delil olarak kullanılabilir. Aslında, rivayetin çoğu parçası, hukuki bir tartışmaya hizmet ediyor gibi görünür ve Ebû Katâde'nin arkadaşlarının ona herhangi bir şekilde yardım etmediklerini gösterir. Ebû Katâde'nin arkadaşları onun dikkatini yaban eşeğine çekmemiştir ve arkadaşlarından kamçı ile mızrağı vermelerini istemesine rağmen onlar, bu araçları Ebû Katâde'ye vermemişlerdir.

Bu hikâyenin, bazı versiyonlarda olduğu gibi olayın Hudeybiye yılında Mekke'ye giderken gerçekleştiği aktarıldığı için başlıca konumuz, olayın gerçekleştiği yer olacaktır.⁴⁰ Ayrıca bu, Vâkıdî'nin hikâyeyi yerleştirdiği bağlamdır: Bu olay Ebvâ yakınlarında meydana gelmiştir ve yukarıda bahsedilen ayrıntıların hepsine yer vermemesine karşın hikâyenin ana hatlarını taşımaktadır.⁴¹

Bu bağlamda Nagel, Hudeybiye antlaşmasıyla sonuçlanan [Hz.] Muhammed'in hacetme girişimi hikâyesinin aslında bu rivayetin kökeni olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, hadis versiyonlarında, Hudeybiye bağlantısı atılmış ve bunun yerine açıkça hadislerin birçok versiyonunda bulunabilen [Hz.] Muhammed'in et yeme izni eklenmiştir. Bunun amacı tarihsel bağlamı yok etmek ve bunun yerine belirli bir zamana ait olmayan evrensel olarak geçerli ifadeyi oluşturmaktır.⁴²

Bununla birlikte, bu görüş tartışmaya açıktır: Söz konusu rivayet, Vâkıdî'den önceki megâzî çalışmalarında Hudeybiye bağlamında ele alınmaz. Bu hadis görünüşe göre, İbn İshak tarafından rivayetlere dahil edilmedi ve bana göre Musa b. Ukbe, Urve b. Zübeyr, Zührî veya herhangi bir ünlü megâzî uzmanı tarafından da nakledilmedi. Diğer taraftan görebildiğimiz kadarıyla bu rivayet, çok sayıda hadis eserinde yer almaktadır ve bir ihramlının avlanmış hayvan eti yemesine izin verilip verilmediği probleminde önemli bir yere sahiptir. Avlanan birisi et ikram ettiğinde, [Hz.] Muhammed ihramlı olduğunu söyleyerek eti yemeyi reddettiğini aktaran altı hadisin yanı sıra bu hadisin dokuz versiyonu Müslim'in *Sahih*'in de geçmektedir. Diğer hadis eserleri de benzer bir görüş sunmaktadır: Ebu Katâde hadisi, ihramlının av eti yemesine izin verilip verilemeyeceğiyle ilgili problemlerden birisidir.

Ebu Katâde hadisinin birkaç versiyonunda, olayın Hudeybiye yılında veya Hudeybiye'ye giderken meydana gelmesinden bahsedilmesine rağmen

⁴⁰ Mesela, Buhârî, "Ceza'üs-sayd", 2-3; Müslim, "Hac", [bab no] 8; Nesâî, "Menasik'ül-hac", 80; İbn Mâce, "Menasik", 93; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 301, 304.

⁴¹ Vâkıdî, *Megâzî*, 2: 576.

⁴² Nagel, "Hadit - oder: Die Vernichtung der Geschichte", 127; Nagel, "Grundtypen", 82 v.dğr.

bu hadislerin çoğunda tarihi bağlamdan söz edilmez. Bu rivayetlerin senedlerine bakmak yol gösterici olacaktır: Yahya b. Ebî Kesir, Hudeybiye bağlantısını kurmayan herhangi bir hadis versiyonu aktarmamakla birlikte Hudeybiye bağlantısını içeren tüm versiyonlar müşterek ravi Yahya b. Ebî Kesir'i zikreder. Hudeybiye bağlantısı kurulan fakat isnadında Yahya b. Ebî Kesir'in zikredilmediği tek istisna versiyon, Vâkıdî tarafından nakledilir. Fakat birkaç olayda görüleceği üzere Vâkıdî, gerçek kaynaklarını açığa çıkarmamak için düzenli olarak uydurma isnadlar kullanır.⁴³ Bu yüzden rivayetin kaynağıyla çok fazla ilgilenmemeliyiz. Dolayısıyla Gatuier Juynboll terminolojisine göre Yahya b. Ebî Kesir, *partial common link* (ikinci ve son müşterek ravi) noktası olacaktır.⁴⁴ Juynboll, ilk olarak Joseph Schacht tarafından ortaya konulan teoriyi sistematik olarak ilk uygulayan⁴⁵ ve birkaç faydalı teknik terim ile bunu daha da geliştirenler arasındadır. *Common link* (müşterek ravi)'in önemi tartışma konusu olmasına rağmen,⁴⁶ genellikle senedlerin ve aktarılmış metinlerdeki farklı varyantların incelenmesiyle bazı sonuçlar elde edilebilir. Mesela, bir rivayetin çok sayıda varyantı verilen hadis metnindeki belirli bir parça, rivayeti ortaya koyan ravi tarafından devam ettirilen varyantlarda bulunur fakat diğer varyantlarda bulunmazsa belli bir ravi tarafından ortaya konulduğunu kabul etmek güvenilir gibi görünmektedir.

Senedlerden hareketle biz, Ebu Katâde hadisi ile Hudeybiye arasında ilk bağlantıyı kuran kişinin Yahya b. Ebî Kesir olduğunu varsaymak zorundayız. 129 veya 132 yılında vefat eden Yahya b. Ebî Kesir,⁴⁷ genellikle güvenilir kabul edilmesine rağmen Taberî, onu senedleri tahrif etmekle suçlamıştır.⁴⁸

Meşhur hadis külliyyatında ve farklı diğer eserlerin tamamında Ebu Katâde'nin önemli ölçüde hukuki yönünün ve şöhretinin bulunup megâzî rivayetlerinde bulunmaması göz önüne alındığında, bu hadisin, Hudeybiye hakkındaki megâzî rivayetinden türemesi son derece imkansızdır. Bilakis biz,

⁴³ Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, 122, 142-4, 183-4, 215, 221, 248, 252, 254, 266-7.

⁴⁴ Karşılaştırınız Gautier H. A. Juynboll, "Some isnād-analytical methods illustrated on the basis of several women-demeaning sayings from hadîth literature", *al-Qantara Revista de estudios árabes* 10 (1989): 343-83, 352; Gautier H. A. Juynboll, *Encyclopedia of Canonical Hadîth* (Leiden: Brill, 2007), 1: XX.

⁴⁵ Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (Oxford: Clarendon Press, 1950), 171-5.

⁴⁶ Karşılaştırınız Harald Motzki, "Dating Muslim traditions. A survey", *Arabica* 52 (2005): 204-53, 222-42; Görke, "Eschatology, history, and the common link", 188.

⁴⁷ Şemseddin Muhammed b. Osman ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, ed. U. Tedmürî (Beyrut: Darü'l-Kitabi'l Arabî 1409/ 1989-1421/2000), 8: 297-9.

⁴⁸ Ebu Cafer Muhammad b. Cerir et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk (Annales)*, ed. M. J. de Goeje v.dğr. (Leiden: Brill 1879-1901), 3: 2503.

bu hadisin muhaddisler arasında yayıldığını, tamamen hukuki bir tartışmanın parçası olduğunu ve Vâkîdî'nin megâzî malzemesine kendisi tarafından sonradan dahil edildiğini ve görünüşe göre bu bağlamın, hukuki tartışmalar içinde gerçekleştiğini varsaymak zorundayız.

Bu varsayım doğruysa, hadislerin hukuki tartışmadan sonraki bir aşamada tarihi bir bağlamla donatıldığını nasıl açıklayabiliriz? Bu sadece, ravinin, belirsiz bırakılan bilgiyi elde etme arzusunu yansıtabilir mi? Elbette bu, mümkündür. Fakat hukuki bir tartışmada tarihi bağlam birinci derecede öneme sahip değildir. Bunun yanı sıra bağlam, hadislerin neshi söz konusu olduğunda önem arz edebilmektedir. Kur'ân'a sonradan dahil olan ayetlerin, çeliştiği ilk ayetleri neshetmesi kuralı hadisler için de geçerlidir. Örneğin İbnü's-Salah'ın *Ulumu'l-Hadis*'inde açıklandığı gibi, [Hz.] Peygamber'in hayatının son yıllarında [Hz.] Peygamber tarafından alınan hukuki bir karar, ilk hükümleri geçersiz kılmıştır.⁴⁹ Hadis'de nâsîh ve mensûh kitapları, kendi edebî türünü meydana getirmiştir. İbn Şahin'in *Nâsihu'l-hadis ve mensuhihi* kitabının editörü Kerime bt. Ali, konu hakkında on dört kitap sıralamaktadır.⁵⁰ Kerime bt. Ali, çalışmaların hiçbirisinin hicri üçüncü asırdan öncesine dayandığından bahsetmemektedir. Fakat hadiste nesh tartışmaları, müstakil nesh konusunu ele alan ilk eserlerden daha öncesine dayanmaktadır. [Hz.] Muhammed'in vefatından sadece dört yıl önce Hudeybiye yılındaki bağlamıyla Ebu Katâde hadisini vermek, bu hadisin, ilk hadisleri hükümsüz kılabilmesinden dolayı ihramlının av eti yemesine izin verdiğini iddia eden âlimlerin konumunu kuvvetlendirebilirdi. Bir fıkıh uzmanı olan Vâkîdî'nin⁵¹ çalışmasındaki hukuki hadisler İbn İshak'inkine göre daha çok yer kaplamaktadır.⁵² Vâkîdî, sadece gerçek tarihi bağlamı olduğunu düşündüğü için değil, aynı zamanda bu hadiste ifade edilen hukuki görüşün kendi görüşüne benzemesinden dolayı Hudeybiye anlatımının Ebu Katâde hadisini kapsadığı düşünülebilir. Vâkîdî, Ebû Katâde hadisinin hemen akabinde, [Hz.] Muhammed ihramlıyken kendisine ikram edilen vahşi eşekten bir parça almayı reddettiği bir rivayeti de alıntılar.⁵³ Fakat veda haccı bağlamında yine buna benzer başka bir hikâye anlatılır: Birisi, avladığı bir yaban eşeğini yoldayken ikram eder. [Hz.] Muhammed ve arkadaşları ihramlıdır ve [Hz.] Muhammed, "Onlar kendileri

⁴⁹ Feshedilmiş ve feshedilen hadislerin 34. bölümünde. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulümü'l-hadis*, ed. Nureddin İtr (Dımeşk: Darü'l-Fikr, 1406/1986), 286-8, özellikle 288.

⁵⁰ İbn Şahin, *Kitabü Nâsihu'l-hadis ve mensuhihi*, ed. Kerime bt. Ali (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420/1999), 55-7.

⁵¹ Leder, "al-Wâkîdî", *El2*, XI, 101.

⁵² Horowitz, *The Earliest Biographies*, 115.

⁵³ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 576.

avlamadıkları veya başka birisine avlamasını istemedikleri takdirde onlara izin verilir.” diyerek eti onlara ikram eder.⁵⁴ Vâkıdî, hukuki bir görüşü desteklemek için bu hadisleri kullansa da kullanmasa da bu rivayetin, ilk kez hukuk ve hadis âlimleri arasında yayıldığı ve daha sonraki aşamada megâzî rivayetine aktarıldığı açıktır.

İkinci olay ise, hırsızlık yapan ve eli kesilerek cezalandırılan bir kadını konu edinen bir rivayetin birçok versiyonundan oluşmaktadır. Bu rivayetin de ayrıntılarda farklılaşan çok fazla versiyonu bulunmaktadır.⁵⁵ Buhârî tarafından aktarılan tipik bir versiyonu ise aşağıdaki gibidir:

“Âişe Kureys’in, Mahzumoğullarına mensup hırsızlık yapan bir kadın hakkında kaygılandığını anlattı. Onlar, “Kim Peygamber’le (kadının iyiliği için) konuşabilir ve Peygamber’in sevgilisi olan Üsame’dan başka kim buna cesaret edebilir ki?” dediler. Nihayet Üsame, bu hususta Peygamberle konuştu. Bunun üzerine Peygamber şöyle cevap verdi: “Allah’ın tayin ettiği cezalardan bir ceza hususunda mı aracılık ediyorsun?” Sonra ayağa kalktı ve şöyle diyerek insanlara hitap etti: ‘Ey insanlar! Sizden öncekiler, asil bir kimse hırsızlık yaptığı zaman onu bıraktıkları fakat zayıf birisi hırsızlık yaptığı zaman ona ceza uyguladıkları için sapmışlardır. Allah’a yemin olsun ki, eğer Muhammed’in kızı Fâtıma (yani onun kendi kızı) hırsızlık yapsaydı, Muhammed onun elini keserdi!’”⁵⁶

Bu hadisin çoğu versiyonunda, olayın nerede veya ne zaman gerçekleştiği belirtilmezken, bazı versiyonlarında, hikâyenin Mekke’nin fethi sırasında gerçekleştiği söylenmektedir.⁵⁷ Wansbrough veya Nagel’in aşağıdaki iddialarını, biz hikâyenin megâzî malzemesinden alındığını ve yukarıda verilen -tarihi bağlamından bahsetmeyen- biçiminin daha sonra yeniden işlen-

⁵⁴ Vâkıdî, *Megâzî*, III, 1092 v.d.ğr.

⁵⁵ Örneğin Buhârî, “Şehadet”, 8; “Ehâdîsü’l-Enbiya”, 57; “Megâzî”, 55; “Hudud”, 12, 13; Müslim, “Hudud”, [bab no] 2; Ebû Dâvûd, “Hudud”, 4, 15; Tirmizî, “Hudud”, 6; Nesâî, “Katû’s-Sârik”, 5, 6; İbn Mâce, “Hudud”, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 162; Abdürrezzâk b. Hemmam Sar’ânî, *Kitâbü’l- Muşannef*, ed. H. R. A’zamî (Beirut: el-Meclisü’l-İlmi, 1970-72), 10: 201 v.d.ğr.; Muhammed b. Abdillâh Hâkim Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Şâhîhayn*, ed. M. A. ‘Ata, 2. baskı (Beirut: Darü’l-kütübü’l-İlmiyye, 1422/2002), 379 v.d.ğr.; İbn Sa’d, *Tabakâti’l-kebir*, ed. E. Sachau v.d.ğr. (Leiden: Brill, 1904-28), 7/1:48 v.d.ğr.; 8: 192 v.d.ğr.

⁵⁶ Buhârî, “Hudud”, 12.

⁵⁷ Örneğin, Buhârî, “Şehade”, 8; Buhârî, “Megâzî”, 55; Müslim, “Hudud”, [bab no] 2; Ebû Dâvûd, “Hudud”, 4; Nesâî, “Katû’s-Sârik”, 6.

mesiyle ortaya çıktığını kabul etmeliyiz. Fakat hikâye, megâzî kitaplarının çoğunda bu bağlamda işlenmez. İbn Sa'd ve İbn Kesir tarafından bu bağlamda zikredilirken, Vâkıdî veya İbn İshak'ta bu bağlamda verilmemektedir. Zührî ve Urve b. Zübeyr otoritesiyle sık sık alıntı yapılmakta fakat hikâye, Mekke'nin fethedilmesi ile ilgili uzun anlatımlara dahil edilmemektedir.⁵⁸

Hadis'in varyantlarına daha detaylı bakmak faydalı olacaktır. Abdürrezzak'ın *Muşannef*'indeki rivayette kadının lehine aracılık eden kişi, bir seferinde Üsâme b. Zeyd (ki en popüler versiyondur) başka bir sefer ise Ömer b. Ebî Seleme olarak yer almaktadır.⁵⁹ Müslim, kadın için aracılık yapan kişi olarak Ümmü Seleme'nin adını bir kez vermektedir.⁶⁰ İbn Sa'd, -genellikle ismi zikredilmeyen- kadının ismini bir kez Fatıma bt. Esved b. Abdü'l-Esed, bir kez de Ümmü Amr bt. Süfyan b. Abdü'l-Esed olarak vermektedir. Örnekteki olayın veda haccında meydana geldiği söylenilmektedir.⁶¹ İbn Sa'd'ın bu olayı, sadece Üsâme b. Zeyd⁶² ve Fatıma bt. Esved'in⁶³ biyografilerinde verip Mekke'nin fethi veya veda haccı bölümlerinde aktarmaması ilginçtir.

[Hz.] Muhammed'e ait olduğu iddia edilen bu sözün, sonraki aşamada sadece bir bağlama oturtulmuş olması çok muhtemeldir: Mekke'nin fethi ya da veda haccı olarak verilen tarihi bağlamla ve anlatıda geçen kişilerle ilgili farklı versiyonlar mevcuttur. Ebû Katâde rivayetindeki gibi, senedler üzerine yapılacak bir çalışma, anlatılan hikâye ile Mekke'nin fethi arasındaki bağlantıyı kuran kişinin kim olabileceğini gösterir: Diğer kişiler tarafından nakledilen bütün versiyonlarda fetih bağlantısı bulunmamasına rağmen bu hikâyeyi fetih bağlamına yerleştiren bütün versiyonlar, Abdullah b. Vehb (125-197)⁶⁴ ve Yunus (ö. 152 veya 159)⁶⁵ tarafından nakledilir. Hem Abdullah hem de Yunus, Mekke ile ilgili tüm versiyonlarda bulunmasına rağmen biz nihai olarak ilişkiyi kimin kurduğundan emin olamamaktayız. Fakat bağlantı, ikinci yüzyılın ilk yarısından önce kurulmuş olmalıdır.

Tarihi bağlam ve anlatıdaki kişilerle ilgili varyantlar, İbn Sa'd'dan önceki megâzî türü eserlerde bulunmamasına rağmen bu varyantların daha sonraki megâzî literatüne dahil edilmiş hukuki bir rivayet olması muhtemeldir.

⁵⁸ Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, 240, 242-4.

⁵⁹ Abdürrezzak, *Muşannef*, 10: 201 v.dğr.

⁶⁰ Müslim, "Hudud", [bab no] 2 (son baskı)

⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8: 192 v.dğr.

⁶² İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/1: 48 v.dğr.

⁶³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8: 192 v.dğr.

⁶⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 13: 264-9.

⁶⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9: 674.

Ebû Katâde rivayetindeki gibi hikâyenin [Hz.] Peygamber'in son yıllarındaki olaylarla -Mekke'nin fethi ve Veda Haccı ile- ilişkilendirilmesi, hadisin hukuki anlamının desteklenmesi ve hadisin neshi ile ilgili tartışmalardan kaynaklanması pek mümkün değildir. Yine bu olayda, kadın ve kadın adına aracılık yapanların çelişkili kimliğine dair anlatılanlara ilave bilgi sağlama arzusu bir diğer muhtemel açıklamadır. Hâlâ, hukuki tartışmanın kapsamında olmasına rağmen her halükarda tarihi bağlam, sonraki bir aşamada sağlanmış gibi görünmektedir. Hadisin bazı varyantlarında sağlanan bu tarihi bağlam, megâzî çalışmalarındaki muhtemel ilavelere sebep olmuştur.

Yukarıda verilen örnek olaylar bazı durumlarda, bir alandaki bir rivayetin diğer alanlarda kullanılmadan önce ortaya çıktığını tespit etmenin gerçekten mümkün olduğunu iddia eder. Başka alanlara aktarılmadan önce bazı rivayetlerin, bir alanda kullanılması *aslında* şaşırtıcı değildir ve bu, farklı konuları tartışan âlimlerin farklı ortamları tahayyül etmeleri ile açıklanabilir. Tarihi içerikli rivayetler, daha çok megâzî ve megâzîyle ilişkili alanlarla meşgul olanlar arasında yayılırken, hukuk içerikli rivayetler, daha çok hukuk ve hadis âlimleri arasında yayılmıştır.

Rivayetlerin nakledilirken değişikliğe uğradığını, nakil şartlarının ve ravinin farklı ilgilerinin rivayeti şekillendirdiğini ve bunların bir rivayetin birçok varyantının ortaya çıkmasına sebep olduğunu gördük. Aslında megâzî ve hadis âlimlerinin bir rivayeti aktarırken farklı amaç ve önceliklere sahip olması bu rivayetlere damgasını vurmuştur.⁶⁶

Bu yüzden, bazı rivayetlerin -[Hz.] Muhammed'in hayatındaki uzun; fakat kolay anlaşılır temel anlatımların ve muhtemelen diğer rivayetlerin de- megâzî alanında temel biçimlerini kazandıktan sonra hadis alanına dahil edildiğini kanıtlayabiliriz. Diğer taraftan, hadis âlimleri arasında yayıldıktan ve şekillendirildikten sonra megâzî alanına giren hukuki hadislere de sahibiz. Bir alandan diğer alana rivayetlerin nakledilmesi, metinde herhangi bir kasıtlı değişikliğin yapılmış olduğu anlamına gelmez.

Bu, megâzî malzemesinin bazı hadis eserlerine başlangıçta yerleşmiş gibi görünmesinden daha az dikkat çeker. Elbette her şeyin [Hz.] Peygamber'in sünneti olduğu ve böylece megâzî rivayetindeki her şeyin şekli standartları taşıdığı müddetçe hadisin bir parçası olduğu iddia edilebilir. Fakat

⁶⁶ Elbette bu çevre, istisna kabul edilmemelidir. Hukuk veya hadis konusunda uzman kabul edilen birçok megâzî uzmanı olduğunu ve bir çevreden diğerine yayılan rivayetlerden kısmen sorumlu olabildiklerini biliyoruz. Fakat farklı alanlarda hakim olan farklı geleneklerin farklı değişikliklere sebep olduğunu varsaymak makul gibi görünüyor.

bildiğimiz gibi, megâzî ehli'nin hadisçilerce kabul edilmeyen şartlara göre rivayetleri aktardıkları sık sık söylenilmektedir ve hadisçiler de bazen gerçekten şartlarına uymamasına rağmen megâzî malzemesini kullanabilmektedir. Böyle rivayetlerin, mesela birleştirilmiş rivayetlerin sadece Urve b. Zübeyr veya Zührî'ye kadar geriye götürüldüğünü ve Abdürrezzak'ın veya İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'lerindeki bir görgü tanığına dayanmadığını tespit edebiliriz.

Görünüşe göre megâzî uzmanlarından bazılarının rivayetleri, hadisçilerin çalışmalarına girebilecek kadar iyi olduğu için hadisçiler tarafından kabul edilmiştir. Bu, Said b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Abdullah b. Ebî Bekir veya Zührî gibi hadisteki uzmanlıklarıyla bilinen ilk megâzî âlimlerinin rivayetleriyle gerçekleşmiş gibi görünmektedir.⁶⁷ Hem megâzî hem de hadis alanında, bu müelliflerden sonra gelen Musa b. Ukbe gibi uzmanların birleştirilmiş rivayetleri ise hadisçiler tarafından benimsenmemiştir.

Kabul görmüş hadis eserlerine giren hadis versiyonları, genellikle en iyi isnada sahip olanlardır. Bu noktada malzeme, hadisçiler tarafından kullanılırken ve aktarılırken isnadın bilerek geliştirilip geliştirilmediği; hadisçilerin sadece, mevcut tüm farklı versiyonlardan en iyi isnadlı versiyonları seçip seçmediği açık değildir. Bazı durumlarda ravilerden birisinin isnadı, birleştirilmiş rivayetin bir kısmı, bütün rivayetin isnadı gibi kabul edilmiş görünmektedir.

Diğer taraftan megâzî âlimleri, malzemelerinin hukuki hadisleri içermesini elbette sorun etmemişlerdir. Görünüşe göre, hadis külliyatı gelişirken ve ilk hadis eserleri ortaya çıkarken megâzî uzmanları, şiirlerden, Kur'ân ayetlerinden, kussasların hikâyelerinden ve diğer malzemedan istifade eden kaynakları kullanmaya ve onlardan faydalanmaya başlamışlardır. Bu eğilim uzun zaman devam etmiş gibi görünmektedir: İbn İshak, açıkça birçok hukuki hadisi aktarmazken Vâkıdî'de, çok sayıda hukuki hadis bulunmaktadır. İbn Kesir'in ise, bu tarz hadislerden daha çok alıntılama yaptığı görülmektedir. Bu elbette, zorunlu bir gelişim değildir, fakat bu durum, yazarların kişisel tercihlerinden kaynaklanabilmektedir.

Hadis'in megâzî'ye etkisi, ona sağladığı ilave malzemeyle sınırlı değildir. Megâzî uzmanları, hadisçilerden nakil şartlarıyla ilgili de etkilenmiştir. Hadis ilminin belkemiği olan isnad kullanımı, megâzî alanında da önemli hale gelmiştir. Bunun, megâzî alanında isnadın kullanılmasını ilk kez destekleyen

⁶⁷ Karşılaştığımız Horovitz, *The Earliest Biographies* , 12, 23, 27, 55, 60 v.dğr.; ayrıca bk. Leder, "The literary use of the *Khabar*", 313.

ve geliştiren; isnadın önemini ve kullanımını devamlı artıran hem hadis hem de megâzî alanındaki tecrübeli uzmanlar sayesinde olması oldukça muhtemeldir.

Megâzî ve hadis alanındaki ilk uzman Urve b. Zübeyr'in uzun tarih anlatılarında, kaynaklarını sık sık vermesi önemlidir. Bu, genellikle Urve'nin kaynaklarını içeren senedlerle elde ettiği uzmanlığıyla aktarılan hukuk veya tefsir rivayetlerinin tersinedir. Fakat bu senedlerin geriye doğru artıp artmadığını ve nakil esnasında gelişip gelişmediğini söylemek imkânsızdır. İbn Şihâb ez-Zührî ile beraber, bir nesil sonra isnadın bazı türleriyle beraber uzun tarih rivayetleri sunmak adet olmuştur. Fakat hâlâ Zührî'ye atfedilen ve herhangi bir şekilde daha geriye götürülemeyen rivayetler de bulunmaktadır. İbn İshak'la birlikte, bir sonraki nesilde rivayetin bir isnadla sunulması bir kural olmuş gibi görünmektedir. İbn İshak, birleştirilmiş rivayetlerini sunarken düzenli olarak ortak isnadları kullanmaktadır ve Vâkıdî de aynı usulü benimsemektedir.

Hadis ve megâzî alanlarının yakın ilişkisine rağmen onların farklı alan olarak kaldıkları sonucuna varabiliriz.⁶⁸ Onların birbirlerini etkilemesi, bir alandaki birçok rivayetin diğer alanla ilgiliymiş gibi görünmesine sebep olmuştur. Fakat ne megâzî'nin daha sonraki süreçte hadisten türediği ne de tam tersi bir görüş savunulabilir.

⁶⁸ Benzer bir sonuca ulaşan Landau-Tasseron, "Sayf Ibn Umar", 9 ile karşılaştırınız.

KAYNAKÇA

- Beaumont, Daniel. "Hard-boiled: narrative discourse in early Muslim traditions". *Studia Islamica* 83 (1996): 5-31.
- Becker, Carl Heinrich. "Prinzipielles zu Lammens' Sīrastudien". *Der Islam* 4 (1913): 263-269.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *Sahîh'ul-Buhârî*. 3 cilt. Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation 2000.
- Crone, Patricia. *Meccan Trade and the Rise of Islam*. Oxford: Blackwell, 1987.
- Dūrî, 'Abd al-'Azîz. *The Rise of Historical Writing among the Arabs*, ed. ve trc. Lawrence I. Conrad. Princeton: Princeton University Press, 1983.
- Faizer, Rizwi S. "The issue of authenticity regarding the traditions of al-Wāqidi as established in his Kitāb al-Maghāzī". *JNES* 58 (1999): 97- 106.
- Gibb, Hamilton A. R. "Ta'riḫ". *Enzyklopaedie des Islam Geographisches ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedansichen Völker*. Ergänzungsband: 249-263. Leiden: Brill, 1938.
- Görke, Andreas - Schoeler, Gregor. *Die ältesten Berichte über das Leben Muḥammads: Das Korpus 'Urwa ibn az-Zubair*. Princeton: The Darwin Press, 2008.
- Görke, Andreas. "Eschatology, history and the common link: a study in methodology". *Method and Theory in the Study of Islamic Origins*. Ed. Herbert Berg. Leiden ve Boston: Brill, 2003.
- Hinds, Martin. "al-Maghāzī". *EP*. 5: 1161-1164.
- Hinds, Martin. "Maghāzī' and 'Sīra' in early Islamic scholarship". *La vie du prophète Mahomet Colloque de Strasbourg*. Ed. Toufic Fahd. 57-66. Paris: 1983.
- Horovitz, Josef. "Alter und Ursprung des Isnād". *Der Islam* 8 (1908): 39-47.
- Horovitz, Josef. *The Earliest Biographies of the Prophet and their Authors*. Princeton: Darwin Press, 2002.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn Mâce*. Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000.
- İbn Sa'd. *Ṭabaḳātî'l-kebîr*. Ed. E. Sachau. 9 cilt. Leiden: Brill, 1904-28.
- İbn Şahin. *Kitabü Nâsiḫu'l-ḥadîs ve mensûḫihi*. Ed. Kerime bt. Ali. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1420/1999.
- Jarrar, Maher. *Die Prophetenbiographie im islamischen Spanien Ein Beitrag zur Überlieferungs- und Redaktionsgeschichte*. Frankfurt am Main: 1989.
- Juynboll, Gautier H. A. "Some isnād-analytical methods illustrated on the basis of several women-demeaning sayings from ḥadīth literature". *al-Qantara Revista de estudios árabes* 10 (1989): 343-383.
- Juynboll, Gautier H. A. *Encyclopedia of Canonical Ḥadīth*. Leiden: Brill, 2007.
- Khoury, Raif Georges. *Wahb b. Munabbih Teil 1: Der Heidelberger Papyrus PSR Heid Arab 23. Leben und Werk des Dichters*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1972.
- Kister, Meir J. "The Sīrah literature". *The Cambridge History of Arabic Literature Arabic Literature to the End of the Umayyad Period*. Ed. A.F.L. Beeston- T. M. Johnstone- J. D. Latham- R. B. Serjeant- G. R. Smith. 352-367. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Lammens, Henri. "Qoran et tradition, comment fut composée la vie de Mahomed". *Recherches de*

- Science Religieuse* 1 (1910): 27-51.
- Landau-Tasserou, Ella. "Sayf Ibn 'Umar in medieval and modern scholarship". *Der Islam* 67 (1990): 1-16.
- Larcher, Pierre. "Le mot de hadit vu par un linguiste". *Das Prophetenhadî: Dimensionen einer islamischen Literaturgattung*. Ed. Tilman Nagel- Claude Gilliot. 7-13. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.
- Lecker, Michael. "Wāqidi's account on the status of the Jews of Medina: a study of a combined report". *JNES* 54 (1995): 15-32.
- Leder, Stefan. "al-Wāqidi". *EF*. 11: 101.
- Leder, Stefan. "The literary use of the Khabar: a basic form of historical writing". *The Byzantine and Early Islamic Near East, I: Problems in the Literary Source Material*. Ed. L. Conrad ve A. Cameron. 277-315. Princeton: The Darwin Press, 1992.
- Malik b. Enes. *Muvatta*. Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000.
- Monroe, James T. "The poetry of the Sīrah literature", *The Cambridge History of Arabic Literature Arabic Literature to the End of the Umayyad Period*. Ed. A.F.L. Beeston -T. M. Johnstone- J. D. Latham- R. B. Serjeant- G. R. Smith. 368-73. Cambridge: 1983.
- Motzki, Harald. "Dating Muslim traditions A survey". *Arabica* 52 (2005): 204-253.
- Müslim b. Haccac. *Şahîhu Müslim*. Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000.
- Nagel, Tilman. "Hadî -oder: Die Vernichtung der Geschichte". XXV. *Deutscher Orientalistentag vom 8-13.4.1991 in München Vorträge*. Stuttgart: 1994.
- Nagel, Tilman. "Verstehen oder nachahmen? Grundtypen der muslimischen Erinnerung an Mohammed", *Jahrbuch des Historischen Kollegs* (2006): 73-94.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb. *Sünen*. Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000.
- Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdillâh Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, ed. M. A. 'Ata. 5 cilt. 2. baskı. (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1422/2002.
- Raven, Wim. "Sīra". *EF*. 9: 660-663.
- San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmam. *Kitâbü'l- Muşannef*. ed. H. R. A'zamî. 11 cilt. Beyrut: el-Medlisü'l-ilmî, 1970-72.
- Schacht, Joseph. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. Oxford: Clarendon Press, 1950.
- Schoeler, Gregor. *Charakter und Authentie der muslimischen Überlieferung über das Leben Mohammeds*. Berlin and New York: de Gruyter, 1996.
- Schöller, Marco. *Exegetisches Denken und Prophetenbiographie Eine quellenkritische Analyse der Sira-Überlieferung zu Muhammads Konflikt mit den Juden*. Wiesbaden: Harrassowitz 1998.
- Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. 12 cilt. Leiden: 1967/2000.
- Şehrezûrî, İbnü's-Salâh. *Ulûmü'l-hadîs*. Ed. Nureddin İtr. Dimeşk: Darü'l-Fikr, 1406/1986.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammad b. Cerir. *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk (Annales)*. Ed. M. J. de Goeje. 15 cilt. Leiden: Brill 1879-1901.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammad b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. 2 cilt. Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000.

- Wansbrough, John. *The Sectarian Milieu Content and Composition of Islamic Salvation History*. Oxford: 1978.
- Watt, W. Montgomery. "The reliability of Ibn-Ishāq's sources". *La Vie du prophète Mahomet Colloque de Strasbourg (octobre 1980)*. 31-43. Paris: 1983.
- Watt, W. Montgomery. "The materials used by Ibn Ishāq". *Historians of the Middle East*. Ed. Bernard Lewis and Peter Malcolm Holt. London: 1962.
- Widengren, Geo. "Oral tradition and written literature among the Hebrews in the light of Arabic evidence, with special regard to prose narratives". *Acta Orientalia* 23 (1958): 201-262.
- Zaman, Muhammad Qasim. "Maghāzī and the muḥaddithūn: reconsidering the treatment of 'historical' materials in early collection of ḥadīth". *IJMES* 28 (1996): 1-18.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. Ed. U. Tedmürî. 51 cilt. Beyrut: Darü'l-Kitabî'l Arabî 1409/ 1989-1421/2000.